

“Molla Nəsrəddin” jurnalındakı biblionim və hemeronimlər

Afaq Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: afaq23@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə dövrün çoxsaylı yazıçı, publisist, şair, habelə oxucu qələminin birgə ədəbi-bədii fəaliyyətinin məcmusu olan satirik “Molla Nəsrəddin” (1906-1931) jurnalının mətnində antroponim, toponim, hidronim, etnonim, zoonim, kosmonimlə yanaşı, özünə yer alan ideonimlərdən bəhs edilir. Jurnal mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı adları bildiren ideonimlərin zəngin mənbəyidir. Araşdırmalardan bəlli olur ki, ideonimlərin biblionim və hemeronim kimi növləri çoxluq təşkil edir. Məqalədə həmçinin real və uydurma ideonimlərin poetik funksionallıq baxımından daha işlək, yararlı və rəngarəngliyindən danışılır.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin”, ad, onimlər, yazarlar, bədii üslub, biblionim, hemeronim

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.09.2021; qəbul edilib – 15.09.2021

Biblionyms and hemeronyms in “Molla Nasraddin” journal

Afaq Aliyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: afaq23@mail.ru

Abstract. The article discusses ideonyms, which, like anthroponyms, toponyms, hydronyms, ethnonyms, zoonyms, cosmonyms, etc. are in the text of the satirical magazine “Molla Nasraddin” (1906-1931), which is a collection of joint literary and artistic activities of many writers, publicists, poets and even readers. The magazine is a rich source of ideonyms, expressing names associated with our spiritual culture. Studies show that such types of ideonyms as biblionym and hemeronym were often used. The article also discusses the fact that real and fictional ideonyms are more active, useful and diverse in terms of poetic functionality.

Keywords: “Molla Nasraddin”, name, onyms, writers, art style, biblionym, hemeronym

Article history: received – 09.09.2021; accepted – 15.09.2021

Giriş / Introduction

Dil sərvətinin mühüm bir hissəsini təşkil edən xüsusi adlar – onimlər sistemini öyrənmək müxtəlif elm sahələrinin – dilçilik, tarix, coğrafiya, etnoqrafiya, astronomiya və s. kimi ədəbiyyatşünaslığın da maraq və predmetinə çevrilmişdir. Bu, onomalogiyanın sadalanan elm sahələrilə sıx əlaqəli olması ilə bağlıdır. Nəzərə

alınmalıdır ki, hər bir xüsusi ad ilkin olaraq nitqdə və yazıda yaranan, məskunlaşan, dilin leksik fondunu zənginləşdirən və yeniləşdirən söz – dil vahididir. Bu baxımdan, xüsusi adların mənşəyi və etimoloji təhlilində dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq arasındakı bağlılığı dərk etmək çətin deyil.

Elmi düşüncədə şifahi və yazılı ədəbiyyat, aşiq ədəbiyyatı, elmi ədəbiyyat, qədim abidələr, dialekt və şivələr, lüğətlər, qohum dillər, tarixi sənədlər, arxiv materialları və s. sırasında dövrü mətbuat da onimlərin toplanılması və tədqiqi

baxımından yararlı mənbə kimi qəbul edilmişdir. Bunlar iki – əsas və ikinci dərəcəli qrupa bölünmüş, mətbuat əsas qrup sırasında özünə yer almışdır.

Əsas hissə / Main Part

“Molla Nəsrəddin” jurnalı yaranma tarixinə görə qədim, mövcudluğuna görə yazılı, nəşr olunmuş, orijinal, böyük həcmli, məzmunca zəngin olan onomastik mənbədir. Dövrün çoxsaylı yazıçı, publisist, şair və hətta oxucu qələminin birgə ədəbi-bədii fəaliyyətinin məcmusu olan uzunömürlü satirik “Molla Nəsrəddin” (1906-1931) jurnalının mətni antropnim, toponim, hidronim, etnonim, zoonim, kosmonim, fitonimlə bərabər, həm də mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı adları bildirən ideonimlərlə də zəngindir. Bunların içərisində insanın ağılı, ideoloji və bədii düşüncəsi ilə bağlı sahələrə aid olan ideonimlərin bibliionim (hər hansı bədii, dini, elmi, siyasi və s. kitabın adı) [1, s.96] və hemeronim (dövrü mətbuat: qəzet, jurnal, məlumat bülletenlərinin xüsusi adı) [1, s.193] kimi növləri çoxluq təşkil edir. Onlar poetik funksionalıq baxımından daha işlək, yararlı və rəngarəngdir. Jurnalın təkcə 1906-1917-ci il nəşrində istifadə olunmuş 350-dən çox müxtəlif mətn daxili bibliionim və hemeronim qeydə alınmışdır. Dili-mizdə nə qədər əsər, nə qədər kitab, qəzet, jurnal, dərgi, toplu və s. varsa, o qədər də ideonim – ad var. Yaradıcılıq prosesində əsər adının seçimi müəllifin üzləşdiyi ən mürəkkəb amillərdəndir. Ad təkcə fərqləndiricilik funksiya daşıyıcısı olması ilə məhdudlaşmır. Ad həm də əsərin məntiqi və psixoloji amillər əsasında yaranan bir komponenti, başlanğıc hissəsidir. Əsər adının seçimi onun sosioloji, estetik-üslubi funksiyasının aktuallaşmasından irəli gəlir. Hər bir əsər janr, dövr, mövzu və üslubla əlaqədar faktorlarla müxtəlif xüsusiyyətlərə malik olur. Adın məşhurluğu, oxucuya verdiyi informasiya, estetik imkanları bu müxtəlifliyi tamamlayan əsas faktorlardandır. Ad – oxucu düşüncəsini əsərin mahiyyətinin dərkinə səfərbər edən ilk proqnoz, bədii vasitə, yazıçı ilə oxucu düşüncəsi arasında bir rabitədir. Bu xüsusiyyətinə görə

onomastikada “ideonim” termini “praqmatonim” [1, s.222, 390] termininə qarşı qoyulur.

Jurnalın əsas yaradıcılarından olan Ö.F.Nemanzadə “Xatirələr”ində “Molla Nəsrəddin”in nəşri və uğurlu davamiyyətinin təminatı olan iki əsas məsələdən birinin jurnalın adı, digərinin isə redaksiyada iş bölgüsü ilə bağlı olduğunu qeyd edir: “...jurnalın adı üstündə uzun düşündülər. Çünki adın özü də bir reklam, bir dəlildir. Oxucu haraya gedəcəyini, nə ala biləcəyini qabaqcadan bilmək marağını bəsləyəndir. Buna görə də bir çox adlar sadalanıb tullanandan sonra “Molla Nəsrəddin” üstündə dayanıldı.

“Molla Nəsrəddin” deyəndə, oxucu düşünə bilər ki, onda gülməli hekayələr, əyləncəli söhbətlər, ibrətli sözlər var” [8, s.481].

“Molla Nəsrəddin” adı əsrdən əsrə, nəsilə nəslə xalqın yaddaş süzgecindən keçib, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda “ağıllı dəlillər” nəslinə mənsub olan müdrik, hazırcavab, zarafatçı, uzaqgörən, “əfsanəvi təlxək”, “Şərqi qoca başpapaqlısı” kimi bu gün də düşüncəmizdə yaşamaqdadır. Adın məna tutumundakı bu informatik-psixoloji təsir gücündən yararlanan C.Məmmədquluzadə jurnalın nəşri üçün Tiflis qubernatoruna yazdığı icazə ərizəsində düşünlümsü şəkildə diqqəti Molla Nəsrəddinin adı ilə bağlı verdiyi izaha: “...имя известного в мусульманской литературе легендарного шута” (“müsəlman ədəbiyyatında məşhur əfsanəvi təlxəyin adı”) [7, s.210] yönəltməyi vacib bilmişdir. Bununla da, o, ictimai fikir tariximizdə XX əsrin yeni bir möhtəşəm “Molla Nəsrəddin”ini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Jurnalın nəşri boyu “Molla Nəsrəddin” adından C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə və Ə.Qəmküsar gizli imza kimi də istifadə etmişlər [4, s.51; 5, s.188, 212, 284].

Jurnalın öz adından – “Molla Nəsrəddin”dən başlayaraq nəşrin bütün saylarında janrından və

həcmindən asılı olmayaraq, dərc edilən əsərlərin hər birinin adı var. Deməli, “Molla Nəsrəddin”dəki minlərcə ideonimlərin ümumi sayının böyük bir hissəsini ilk növbədə elə jurnalda nəşr olunan çoxsaylı əsərlərin adı təşkil edir.

İdeonimlərin “Molla Nəsrəddin” jurnalının mətnində özünə geniş yer alma səbəblərindən digəri “Qeyrət” mətbəəsinin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. C.Məmmədquluzadə və Ömər Faiqin birgə səyi ilə yaranan, çoxəsrlik Azərbaycan kitabçılığı tarixində mühüm rol oynayan bu mətbəə fəaliyyəti dövründə hələ “Molla Nəsrəddin” nəşr olunandan əvvəl müxtəlif tipli intibahnamələr, inqilabi vərəqələr, zərf, vizit kartı, təqvim kimi kiçik sifarişlərlə yanaşı, ictimai-siyasi: “Məsailül-həyat” (M.Ə.Talıbov), “Millətin paraları nasıl toplanır və nasıl sərf olunur” (Fyodorov), “Məbdəi-tərəqqi” (Mirzə Mülküm xan), “Şeyx və vəzir” (Mirzə Mülküm xan), “Silk, sinif, fırqa” (müərricimi: Həsən Ağayev), “Bizə hansı elmlər lazımdır?” (C.Məmmədquluzadə, Ə.Hüseynzadə, Ö.Faiq və Əbutürab Axund oğlu) və s.; bədii: “Poçt qutusu” (Molla Nəsrəddin – C.Məmmədquluzadə), “Usta Zeynal” (Molla Nəsrəddin – C.Məmmədquluzadə), “İranda hürriyyət” (Molla Nəsrəddin – C.Məmmədquluzadə), “Millət dostları” (Ə.Haqqverdiyev), “Qəflət” (M.S.Ordubadı), “Divan” (Seyid Nigari) və s.; pedaqoji: “Vətən dili” (A.O.Çernyayevski), “Vətən yolu” (H.Sultanov), “Ana dili”, “İkinci il”, “Nəsihətül-ətfal” (Ə.Nərimanov); dini: “Zübdətül-əhkami-şəriyyə” (H.Ə.Əfəndiyev), “Münhacüş-şəriyyə” (H.Ə.Əfəndiyev), “Təşrihül-fərayiz” (A.M.Ərəszadə), “Kitabül-bəyan fi təfsirül-Quran” (müərricimi: Məhəmməd həsən Movlazadə Şəkui) və s. nəşr edilirdi. Jurnalda bu kitabların nəşri haqqında oxucuya məlumat müxtəlif tipli elanlar vasitəsilə çatdırılırdı.

Bəzi halda dövrü mətbuatda mövcud olan müxtəlif qəzet, jurnal və eləcə də kitab adları (hemeronim və bibliyonimlər) həm də jurnalda felyeton, hekayə, şeir və s. əsərlərin adı kimi işlənir: “Nəsihəti-hükəma” (1906, № 23), “Rəhbər” (1906, № 28), “İrşad” (1906, № 35; 1907, № 43), “Tərcüman” (1907, № 17; 1908, № 4), “Dəbistan” (1907, № 25), “Yoldaş” (1907, № 35), “Əbvabül-cinan” (1908, № 30), “İrani-nov” (1909, № 40), “İşıq” (1911, № 12), “Fər-

yadı-Azərbaycan” (1927, № 37) və s.; bəzənsə, mətləbin təqdimi üçün mətn daxili ideonimik sıralanma şəklində özünə yer almaqla dövrü mətbuatın bütöv bir mənzərəsini yaratmış olur:

*Gəh “Təkamül”, gəhi “İrşad”ü “Dəbistan”
yazılır,*

*Gəh “Füyuzat”, gəhi “Rəhbər”ü “Bustan”
yazılır.*

*Gəh “Tərəqqi”, gəhi “Yoldaş”, gəhi dastan
yazılır,*

*Gəhi də bəd gətirir fəli bizim tazələrin,
Həmdülillah, dönüb iqbali bizim tazələrin. [9]*

Nümunə kimi adları sadalanan bu qəzet və məcmuələrin nəşrini dövrü mətbuatın uğuru kimi qiymətləndirən jurnal digər şeirdə “fəli bəd gətirən tazələrin” “əsən badi-xəzan”ın nəticəsi olan uğursuzluğunun məyusluğunu da yaşayır:

*Əlminnəti lillah ki, “Dəbistan” da qapandı,
Bir badi-xəzan əsdi, gülüstan da qapandı.*

*“Ülfət” kəsilib, toxdadı “Bürhani-tərəqqi”,
Məhv oldu “Həmiyyət”, ədəbistan da qapandı.*

*“Rəhbər” yorulub, yuxladı “İrşad”ü “Təkamül”,
Aslanlara ox dəydi, neyistan da qapandı. [2]*

Bu dövrdə qəzet və jurnalın nəşrinə nail ola bilmək, sensorun tələb və təhdidlərinə tab gətirə bilmək, nəşrin lazım olan maddiyyatını təmin etməkdən savayı daha mürəkkəb səbəbləri olmuşdur. Bu səbəb qəzəb və hiddət doğuran “...axı kimə lazımdır sənin qəzetin?” – sualına “Kişmiş” felyetonunda acı, istehsalı gülüş – sarkazmla verilən cavab idi: “Bəli, “İrşad” da getdi “Həyat”ın yanına, “Həyat” da getdi “Təkamül”ün yanına, “Təkamül” də, “Rəhbər” də “Şərqi-Rus”un, “Kəşkül”ün, “Əkinçi”nin, nə bilim, bəlkə dəxi nəyin, dəxi də nəyin yanına.

Hələ mən bunu başa düşə bilmirəm ki, bu qəzet çıxardanlar müsəlmanlardan nə istəyirlər? Hələ sən Allah bu Əhməd bəy Ağayevə bax: zəli kimi yapışıb xalqın yaxasından ki, gərək mən sizə qəzet yazam. Bir deyən yoxdur ki, ay rəhmətliyin oğlu, axı kimə lazımdı sənin qəzetin?

...Müsəlman içində qəzet çıxardanların böyük səhvi bu olur ki, qəzet yazmağa başlayanda

hesab etmək istəmərlər ki, görək bu qəzetin nəçə müştərisi olacaq.

...Məsələn, uşaqlar üç şahı “Dəbistan” jurnalına verincə, iki girvənkə kişmiş alıb doldururlar ciblərinə.

Məsələn, bir şahı həmi “İrşad”ın bir nüsxəsinin qiymətidir, həmi də bir girvənkə kişmişin qiymətidir.

Hansı yaxşıdır və hansı şirindir?

Və bir də kişmişin hələ yaxşısı və yamanı da var, amma “İrşad” elə hamı “İrşad”dır” [3].

Jurnalda dövrü mətbuatın mənzərəsini yaratmaq üçün həm də digər xalqların (türk, fars, ərəb, tatar, rus, ingilis, fransız, gürcü) mətbuatına (“Tənin”, “Şəms”, “Ədalət”, “Vəqt”, “Din və məişət”, “Reç”, “Novoye vremya”, “Noğareli”, “Tayms”, “Edil”, “Le Qlanşe”, “Lejmanş”, “İnqajanş” və s.) müraciət edilir, müqayisələr aparılır.

Yazıçı yaradıcılıq prosesində bədii üslubun bütün imkan vasitələrindən maksimum dərəcədə istifadə etməyə, yararlanmağa çalışır. Bəzən yazıcının dilin leksik fonduna bələdliyi məsələnin həlli üçün qanəedici olmur. Bu zaman müəllif öz sənətkar qüdrətini səfərbər edib mətləbin şərhini üçün daha münasib, daha fərqli, daha

təsirli və mənası asanlıqla dərk olunan yeni təqdim tərzini, vasitəsi seçir, yeni söz axtarışına çıxır, dilin bədii imkanlarını öz “söz yaradıcılığı” ilə “Məzəmmət”, “Qəflət”, “Pərişan”, “Aşpaz”, “Aşdovğa”, “Danabaş xəbərləri”, “İftira”, “Ənin”, “Fəlakət”, “Köhnə məmat” (hər saatlıq qəzet) və s. kimi ilk andan gülüş, istehza doğuran yeni biçimli uydurma, qeyri-real hemeronimlərlə “zənginləşdirmiş” olur.

Bəzən mətləbin bədii təqdimi üçün real ad təhrif olunur, sözün əsl mənası dəyişir, ciddi məzmunundan azad olunub yeni satirik məzmun tutumu ilə yüklənir, yeni məna daşıyıcısına çevrilir. Məsələn, “Din və məişət” qəzetinin adı “Molla Nəsrəddin” jurnalında ən çox tənqidə məruz qalan qəzetlərdəndir. Bu qəzetin adının Mirzə Cəlil, M.Ə.Sabir və jurnalın digər yazarları tərəfindən “Din və vəhşət”, “Din və məşəq-qət”, “Din və meşə” kimi məqsədli təhrif olunmuş ironik variantları ilə bağlı çox sayda nümunələr göstərmək mümkündür. Belədə oxucu ona təqdim olunan mətləbi dərk etməkdə çətinlik çəkmir. Bu, satirik üslubda yazıçı qayəsinin təqdiminə yararlı, bədii funksiya daşıyıcısı olan poetik ideonim – hemeronim kimi oxucu düşüncəsində öncədən hazırlıq yaratmış olur.

Nəticə / Conclusion

Yekun olaraq qeyd etmək ki, jurnalın baş məqaləsindən tutmuş son səhifəsindəki müxtəlif tipli ciddi və satirik elanlar, “Poçta qutusu” da daxil olmaqla, müxtəlif rubrikalarda, hətta səhi-fələrdəki karikaturalara verilən aydınlaşdırıcı kiçik həcmli mətnlərdə belə özünə yer almış biblionim və hemeronimlər hər hansı bir obyektə məqsədli ünvanlanmış məna yüklü üslubi

funksiya daşıyıcısı kimi istifadə olunmuş poetik ideonimlərdir.

“Həm mütləq mənaya, həm də məna çalarlıqlarına malik olan ideonimlərin seçilməsində hər bir sənətkarın öz dəsti-xətti, mövqeyi vardır. Ad və məzmun sənətkarın yaradıcılıq metodundan, fərdi üslubundan asılıdır” [6, s.233-234].

Ədəbiyyat / References

1. Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası (izahlı terminoloji lüğət). Bakı: “Nurlan”, 2005.
2. Ədəbiyyat // “Molla Nəsrəddin” jurn., 1907, № 28.
3. Kişmiş // “Molla Nəsrəddin” jurn., 1907, № 27.
4. Qasımova E., Əliyeva A. İmzalar. “Molla Nəsrəddin” (1906-1931). Bakı: “Avropa”, 2015.
5. Məmmədli Q., Əliyeva A. İmzalar. Bakı: “Letterpres”, 2015.
6. Mikayılova Ə. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. Bakı: Memar-Nəşriyyat Poliqrafiya MMC, 2008.

7. Mirəhmədov Ə. Seçilmiş əsərləri (tərtib edənlər: İ.Qəribli, E.Qasımova). Bakı: "Elm və təhsil", 2020.
8. Nəmanzadə Ö.F. Seçilmiş əsərləri (toplayanı, tərtib edəni, ön sözün və izahların müəllifi: Ş.Qurbanov). Bakı: "Yazıçı", 1992.
9. Tazələr // "Molla Nəsrəddin" jurn., 1909, № 45.

Библионимы и гемеронимы в журнале «Молла Насрадин»

Афаг Алиева

Доктор философии по филологии

Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: afaq23@mail.ru

Резюме. В статье рассматриваются идеонимы, которые, как и антропонимы, топонимы, гидронимы, этнонимы, зоонимы, космонимы и др., находятся в тексте сатирического журнала «Молла Насреддин» (1906-1931), являющегося сборником совместной литературно-художественной деятельности многих писателей, публицистов, поэтов и даже читателей. Журнал является богатым источником идеонимов, выражающих имена, связанные с нашей духовной культурой. Исследования показывают, что такие типы идеонимов, как библионим и гемероним, часто использовались. В статье также обсуждается тот факт, что реальные и вымышленные идеонимы более активны, полезны и разнообразны с точки зрения поэтической функциональности.

Ключевые слова: «Молла Насреддин», имя, онимы, писатели, художественный стиль, библионим, гемероним